

Breuer János:

Az elnökkarnagy

Dohnányi Filharmonikusai és a kortárs zene* (2. rész)

Bartók Béla Budapest zenei életéről külföldi szaklapnak küldött, 1920 februárjában fogalmazott első tudósításában nem fukarkodik az elnökkarnagy érdemeinek elismerésével, de a beszámoló tartalmaz kritikai elemet is. „Minden esetre, zenei érzéke – mármint Dohnányié – nem eléggé modern ahhoz, hogy Schönberg és Stravinsky művei iránt rokonszenvet tanúsítson és azokat előadja.” Tóth Aladár, ki 1920 májusától majd két évig egy fedél alatt élt Lukács György szüleinek gellérthegyi villájában Bartókkal, keményebben bírálta a Filharmonikusok műsorpolitikáját a Nyugat 1923. március 1-jei számában. „Míg Budapesten a modern zene legnagyobb német úttörőjét, Schönberget nem ismerik, addig vétkes időpazarlás minden perc, amit filharmonikusaink az utóromantika elkésett másodrendű komponistáira fordítanak. Úgy látszik, a külföldi modern zene legkimagaslóbb alakja, Sztravinszki Igor sem élvezi filharmonikusaink kegyét, el kell azonban ismernünk, hogy Rimsky-Korzakov banális, meggyőződéstelen »Orosz húsvét«-ját könnyebb betanulni, mint a Sacre du printemps partitúráját. [...] A filharmonikus társaságnak megvan a maga biztos törzsközönsége s ezért megköveteljük, hogy munkájával ne a »népszerű ízlést« szolgálja ki, hanem nevelje és irányítsa publikumát.”

Hanem Bartók is, Tóth is pillanatfelvételt készített. A Filharmonikusok negyedszázadának kortárs repertoárja azt bizonyítja, hogy Dohnányi legalábbis element addig a határig, ameddig valamilyen körülmény mérlegelésével elmegetett egyáltalán.

A Filharmonikusok nemzetközi repertoárjának futólagos áttekintéséhez még egy megjegyzést kívánkozok.

Az 1919-ben elnökkarnaggyá választott Dohnányi Ernő szellemi újjáépítésre, a zenekultúra első világháborús romjainak lebontására vállalkozott, kivált a 20-as évek műsorpolitikájában. Az első világháborúban a szembenálló felek, vagyis az Entente és a Központi Hatalmak – nemcsak ágyúval, violinkulccsal is tüzel-

tek egymásra. Kölcsönösen és visszamenőleges zenetörténeti hatállyal betiltották egymás zenéjét. Beethovent csupán holland nemesi előneve mentette meg a cári Oroszországban a proskribciótól; Glazunovnak, a Szentpétervári Konzervatórium igazgatójának Raimonda-ballettjéből törölték a magyar táncot. Ravel nyílt levélben könyörgött sovíniszta társainak, ne tekintsék ellenségnek Schoenberg, Bartók, Kodály műveit – nem talált meghallgatásra. Nálunk Bálint Aladár, zenében is jártas képzőművész-kritikus, Bálint Endre festőművész édesapja, már 1915 februárjában szóvá tette a Nyugat folyóiratban a hangversenyműsorok egyoldalúságát. „E programinség egyik fő oka az, hogy az orosz, angol és francia komponistákat bojkottálják. Nem hiszem, hogy valaki be tudná bizonyítani, hogy Rimsky Korzakov vagy Csajkovszky bűnös abban, amit Izvolszki cselekedett ellenünk és hogy Poincaré vétkesnek Debussy részese lenne.” Oly mély volt a háború lelket romboló hatása, hogy még az 1922-ben, békeidőben, megalakult Új Zene Nemzetközi Társasága is azzal mulattatott első éveit, hogy a zeneszerzők hovatarozásuk szerint, zsigeri ellenszenvvel strigulázták, győztesek és vesztesek hány műve szerepel a Társaság fesztiváljain. Dohnányi kétségtelenül végrehajtotta a zenei békekötést.

A magyar zeneszerzők közül természetesen a három „nagy” a listavezető:

	művek száma	előadások
Bartók	17	71
Dohnányi	14	103
Kodály	10	51

Mielőtt Dohnányit – elhamarkodottan – önző programigazgatónak nyilvánítanám, hozzátésem, a saját művei számára fenntartott 103 produkcióból 37 külföldi turnékra jutott, míg Bartók-zenét 14 alkalommal, Kodályt még kisebb számban játszottak határainkon túl a Filharmonikusok. A zenekar működési feltételeinek ismertetésekor kitérek arra is, meny-

nyire problematikusak voltak Bartók műveinek hazai előadásai is, turnéra vinni azokat sok veszedelmet rejthetett magában. Kodálynak viszont kevés nemzetközi visszhangra számító orkesztrális darabja volt. Azok – a Hány-szvit meg a két táncronó – viszont sokkal szervezesebben épültek be az európai repertoárba, mint Dohnányi művei. Ami a hazai játszott-ságot illeti, elenyésző a különbség Bartók és az elnökkarnagy között, az utóbbi javára.

Bartók halálának 50. évfordulóján, egy televíziós közreműködésre készültomben igencsak elcsodálkoztam összeszámlálván, hány-szor szólaltatta meg alkotásait a Filharmonikus Zenekar, mégpedig jellemzően a Dohnányi-érában, mivel Kerner Istvánnak ehhez a zenéhez nem volt affinitása. Ha pedig arra gondolok, mennyi epés megjegyzést írtak 1917-ben A fából faragott királyfi szólamaira a Filharmonikusok főállásban operista zenészei, azt kell mondanom, az elnökkarnagy heroikus munkát végzett, bár nem feltétlenül eredményest.

Mindazonáltal Bartók életében nem volt zenekar a világon, amely csak megközelítette volna Filharmonikusaink számszerű teljesítményét. Hozzáteszem: hét Bartók-mű ősbemutatója, háromnak hazai bemutatója fűződik a Filharmonikusokhoz. A 71 előadásból 54-nek Dohnányi volt a karmestere, valamennyi ősbemutatónak is. (Hogy valójában mennyi Bartókot vezényelt, arról nincs teljes áttekintésem; minden esetre, Dohnányi irányította a Magyar parasztdalok első hazai előadását 1934-ben a Rádióban, a Filharmonikusokkal személyi összetételét tekintve azonos Operaházi Zenekar élén.)

Saját hangversenyein az elnökkarnagy ugyan az 1905–11 között keletkezett Bartók-műveket preferálta, mindazonáltal jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a filharmonikus bemutatott követő második-sodik előadás révén a zenekari termés legalább a budapesti repertoárban meggyökeresedjék. Csupán példaként említem meg a tánc-szvitet, melyet 1923 és 1943 között Dohnányi együttese hatszor adott elő. A művet – más zenekarral – első reprezentatív koncertjén Ferencsik, majd bemutatkozó estjén Somogyi László is meg-

* Előadás a Földvári Napok zenetudományi konferenciáján, 2000. június 22-én.

szólaltatta a 30-as években s tudok további előadásokról is. Amennyire a nemzetközi Bartók-recepciót ismerem, 1945-ig legalábbis nem volt jellemző, hogy jelentős kompozíciókat egyazon városban másodsor is kitudták volna.

Nem tudom, mi az oka, hogy a Filharmonikusok, miközben jelentős szerepet játszottak a Bartók-művek megismertetésében, teljesen megfeledeztek a zeneszerző 50., majd 60. születésnapjáról. Bonyolódhatnak találgatásokba, bizonyíthatatlan feltételezésekbe, de ezt inkább nem teszem.

Dohnányi 1923-ban felajánlotta Bartóknak a Tánc-szvit bemutatását. Ezt a zeneszerző nem vállalta. Készülvén egyetlen karmesteri munkájára (II. szvit Scherzo, Berlin 1909. január 2.) üzentte Bartók Kodálynak: „Rendeztem solo-próbadirigálást, megfájdult a karom. Hogyan fogom egy óra hosszat kibírni!” Kodály Zoltán viszont attól fogva, hogy 1927-ben elindult a karmesteri pályán, nyolc filharmonikus estén lépett a dobogóra. Dohnányi három Kodály-mű ősbemutatóját vállalta, továbbá két magyarországi, egy koncerttermi premiert. Ő volt az első karmestere a Hány Jánosból elhagyott, Balettzene címen önállósult Sárkánytáncnak. Megemlítem, quasi legelső előadásnak számít a Dohnányi vezényelte Marosszéki táncok, hiszen arra rendezéstechnikai okokból a mindössze két nappal Fritz Busch drezdai hangversenyét (1930. november 28.) követően került sor. Dohnányi bizonyosan nem tudta az évad megtervezésekor, hogy lesz, aki megelőzi. 50. születésnapján teljes Kodály-hangversennyel köszöntötték a zeneszerzőt a Filharmonikusok, a 60 éves Kodályt a Budavári Te Deum szerző vezényelte előadásával.

A hármas csillagkép kompozícióin kívül a Filharmonikusok eljátszották 37 magyar zeneszerző 67 alkotását 129 alkalommal. Többségüket az elnökkarnagy vállalta. A Dohnányinál valamivel fiatalabbak közül megkülönböztetett hely illette meg Siklós Albertet és Weiner Leót. Kósa Györgyöt, egykori tanítványát, igen nagyra értékelte az elnökkarnagy, hat művének legelső előadását vezényelte személyesen. Az öt szüntelenül támadó Jemnitz Sándor mindössze két kompozícióra korlátozódó „teljes” zenekari oeuvre-jét dirigálta a 30-as években. Lajtha Lászlótól viszont semmit nem játszottak a Filharmonikusok, igaz, más hazai zenekar sem, 1945-ig. Teljes névsorolvasás he-

lyett: egy-két kompozícióval szerepelt a szegedi Király-König Péter, a kecskeméti Bodon Pál, Zádor Jenő, Kardos István. A nagy Kodály-osztályból Ádám Jenő, Frid Géza, Horusitzky Zoltán. – Kókai Rezső, Takács Jenő, Vincze Ottó, Rózsa Miklós is. Az 1945 után meghatározó szerepet játszó alkotók közül Dohnányi csupán Viski Jánosra figyelt fel.

Felróható a botfűlű utókornak, netán Dohnányi lektori légyszívűségének, hogy a Filharmonikusok bemutatói közül jóformán semmi nem vált a továbbélő repertoár szerves részévé. Az okok közé tartozhat, hogy az újabb és újabb zeneszerző-

pa nagyvárosaiban legkésőbb a 19. század 80-as éveitől mindenütt megalakultak a színházi üzemtől független s közpénzen fenntartott szimfonikusok-filharmonikusok. A mindenkori Magyarország területén – tehát Trianon előtt és után – 1940-ben született meg az első önálló professzionális koncertező együttes, az átszervezett Székesfehérvárosi Zenekar.

Az Opera busásan megfizette zenekarának közalkalmazotti státuszban működött tagjait. Majd' 300 Pengő volt egy tuttista kezdő havi bére oly korban, amikor a népszerű sláger szerint „havi kétszáz pengő fixszel / Az ember könnyen viccel”. A legmagasabb havi fizetések elérték a kezdők bérének közel dupláját.

A jólétért azonban nagyon meg kellett dolgozni a Dalszínházban. Nyitás szeptember 20-a táján, évadzárás június elején. Közben kilenc-tíz bemutató és felújítás, a zenekarnak legalább tíz-tíz napnyi próbával. Évadonként jött külföldi vendégkarmester két-három is, próbaigénnyel valamennyi. Mindezt a feladatot 97 tagú zenekar látta el, melynek létszáma a 30-as évek végétől növekedett valamelyest. Vagyis bő másfél operai zenekar. 15 első hegedűsből legalább tíz minden előadáson működött (a Mozartokat is öt pult prím játszotta), fúvósokból hangszerenként öt, kivéve a négyes fagottszólamot és a nyolc kürtöst (utóbbiak fele a Wagner-tubák gazdája volt a „Ring” előadásain).

Mivel az Opera ennek a 97 zenésznek országosan is egyetlenként kínált nívós megélhetést, teljes körű társadalombiztosítást, közel három havi fizetett nyári szabadságot, természetesen a legjobb hangszeresek közül válogathatott. Nívós készlet azonban csupán a vonósokból állt rendelkezésre. A vonósokhoz mérhető fúvósok egyszerűen nem volt az országban. Személyes tapasztalat mondatja velem, még az 50-es évek elején is megszokott napi esemény volt a fúvósokszeker, a tisztátalan fúvósszólam.

A Filharmoniai Társaság tagnévsora az Operaház zenekarával teljesen megegyezett, illetve volt még nyolc-tíz működő kültagja, nem több. A színházi bemutatók és hangversenyek dátumain látszik ugyan, hogy a koncertek igyekeztek elkerülni az operai bemutatók próbaperiódusát, ám ez vagy sikerült, vagy nem. Stravinsky Pulcinella-szvitjét 1925. november 22–23-án mutatta be a Filharmonikusok élén Szenkár Jenő; november 26-án volt Debussy

A MAGY. KIR. OPERAHÁZ ZENEKARÁBÓL ALAKULT FILHARMÓNIAI TÁRSASÁG

A Magy. Kir. Operaház t. Bérleihez!

A Filharmoniai Társaság az 1930/31. évadban rendszeres bérleti hangversenyeit a **Magy. Kir. Operaházban** rendezi. A Társaság hat bérleti hangversenyt rendez, októbertől márciusig hétfői napon havonta egy hangversenyt, melyek mindegyikén egy-egy legelsőrangú szólista működik közre.

A Magy. Kir. Operaház tisztelt Bérlelőinek, akik az operai bérletüket a jövő évadra is megtartják, ezekre a hangversenyekre rendkívül előnyös bérletet ajánlunk fel. A hat hangverseny-bérlet ára 25%-kal olcsóbb a napi árnál s a bérleti árak szeptembertől februárig hat havi egyenlő részletben fizethetők az operaházi bérletekkel együtt az Operaház pénztáránál.

Kérjük szíveskedjék a mellékelt levelezőlapon bérleti igényét lehetőleg június 30-ig bejelenteni.

Bérleti árak az alábbiak:

H e l y	Bérleti ár	Havi részlet	H e l y	Bérleti ár	Havi részlet
Földszinti páholy	162	— 27	II. em. p. ü. I. sor	27	— 4 50
I. em. páholy	162	— 27	„ II. „	20 40	3 40
II. „ „ 11. sz.	216	— 36	„ III. „	15 60	2 60
III. „ „ 11. „	162	— 27	„ hátsószekek	12	— 2
Zsöllye I—II. sor	45	— 7 50	III. em. erk. zsöllye	22 50	3 75
„ III—IV. „	42	— 7	III. em. erkélyszék	—	—
„ V—VII. „	40 50	6 75	„ II—IV. „	18	— 3
„ VIII—X. „	37 50	6 25	„ V—VIII. „	15 60	2 60
Támlássz. I—III. „	36	— 6	„ III. em. zártszék	13 50	2 25
„ IV—VI. „	31	— 5 25	„ I. sor	12	— 2
„ VII—IX. „	27	— 4 50	„ II. „	7 20	1 20
„ X—XI. „	22 50	3 75	„ III—IV. „	4 50	— 75
„ XII—XIV. „	18	— 3			
Erkély p. ülés I. „	26	— 6			
„ „ II. „	37	— 4 50			
„ „ III. „	22 50	3 75			
Erkély p. hátsószekek	15 60	2 60			

FILHARMÓNIAI TÁRSASÁG.

generációk esetleg értékálló elődeiket is kiszorítják a koncerttermekből. Ismeretek hiányában meg nem mondhatom, akad-e valódi igazgyöngy az elfeledett magyar kompozíciók tengerében. – Ennyit a műsorok szerkezetéről.

A „mit” felületes áttekintése után óhatatlanul felmerül a „hogyan?” kérdése, más szóval az új művek előadásának minősége. Természetesen csakis rekonstrukcióra van lehetőségem, mivel hangzó tanú, historikus felvétel nem maradt fenn. Ehhez a rekonstrukcióhoz az együttes működésének feltételei adják a kulcsot.

„A Magyar Királyi Operaház Zenekarának Tagjaiból alakult Filharmoniai Társaság”, ez volt az együttes helyzetét pontosan kifejező hivatalos elnevezés. Euró-

Pelléas és Mélisande-jának bemutatója. Elgondolható, mennyi próbaidő jutott Szenkárnak s az is, milyen intenzitású munkával telt. Hasonlóképpen ütközött A csodálatos mandarin-szvit Dohnányi-vezényelte ősbemutatója és A Rajna kincese felújítása. Előbbinek dátuma 1928. október 14–15-e, utóbbié október 16-a. Történetesen tudható, mivel Tóth Aladár kritikájában megírta, hogy Stravinsky 1926. március 15-én rendezett első budapesti szerzői estjét mindössze két próba előzte meg, jóllehet magyarországi bemutató volt a teljes műsor (Le chant du rossignol, Zongoraverseny, Petruska). A muzsikuskok alig juthattak túl a lapról olvasás fázisán. El nem tudom képzelni, mihez kezdett Telmányi Emil, az est Dániából szerződött vendégkarmestere a Stravinskyban meglehetősen tapasztalatlan zenekarral. Kivált a Zongoraversennyel, melyet fúvósok, ütődob és nagybőgő kísért. Korábbi időkben nincs példa rá, hogy magyar zenekar fúvósai teljes zeneművön át nélkülöztek volna a vonós szólamok zömét. Ráadásul éppen a fák és rezek képviselték a gyenge pontot a Filharmonikusoknál. Megjegyzem: két próbával ez a műsor ma sem készülne el, legalábbis Magyarországon.

Dohnányi honosította meg 1921-ben, hogy a Filharmonikusok vasárnap délelőttöként nyilvános főpróba elnevezéssel megelőlegezték a Zeneakadémián hétfő esti operaházi bérleti koncertjeik műsorát. Amikor Radnai Miklós operadirektor a 20-as évek második felében bevezette a vasárnap délutáni előadásokat, természetesen az estieket is megtartván, olykor elviselhetetlen teher hárult a kettős funkcióban működő zenekarra. Például: 1930. január 26-án délelőtt, másnap este Hans Knapperstbusch a Filharmonikusokat vezényelte, miközben 26-án délután Hubay Jenő operája, A cremonai hegedűs, este a Tannhäuser volt műsoron. Igaz, nem minden vasárnap tartottak délutáni „matiné” az Operában, de varázslónak kellett volna lennie annak a menedzsernek, aki minden ilyen ütközést elkerül. Pedig a Filharmonikusok igen körültekintően jártak el. Az 1930/31-es évadra meghirdetett bérleti felhívásuk – csupán például szolgál ez is – nem tartalmazza a hangversenyek dátumát, sem műsorát, sem a karmesterek-szólísták nevét. Az egyetlen konkrétum: „[...] egy-egy legelsőrangú szólista működik közre”.

A neuralgikus pontok egy részét nem is említettem, de talán ennyiből is hihető,

hogy a működési feltételek enyhén szólva nem hatottak előnyösen a Filharmonikusok bemutatóinak minőségére, kivált, hogy az együttes eleve ódkodott mindentől, ami új és – ez szinte természetes muzsikuszikuszreflex – mindentől, ami a megszokottnál munkai igényesebb.

Nem bíráltnak, ténymegállapításnak szánom: Dohnányi az általa bemutatott művek egy részét megoldani sem spirituálisan sem ütésttechnikai szempontból

Dohnányi művek kezdőtémái a Filharmoniai Társaság hangversenyein történt első előadás időpontjaival

nem tudta. Nem bírálta ez, hiszen így volt ezzel karmester-kortársainak többsége. Toscanini soha nem vezényelt ritmikai-metrikai bonyodalmakat tartalmazó új művet; Furtwängler nem boldogult Bartók I. zongoraversenyével az ősbemutatón. Hogy Dohnányi és Filharmonikusai sem, az legalábbis valószínű, bár a magyarországi premier egyik kritikusa megemlíti, félig kívülről vezényelt. Ugyan nem tudom értelmezni a „félig” jelentését, bár azt tudjuk, hogy legendás memóriával áldotta meg a sors.

Az elnökmegny és együttese körül olykor valóságos tojáscsontot jártak zenekritikus eleink. 1923-ban a Tánc-szvit legelső előadása után – meglehet, az ünnepontást kerülendő –, egyetlen beszámoló sem tette szóvá, hogy a darab, mint olyan, nem szólalt meg. Amikor a Cseh Filharmonikusok két évre rá Václav Talich vezényelével játszották a Tánc-szvitet a Ze-

neakadémián, szakadt fel a kritikai sóhaj, végre hallottuk, mit írt Bartók. 1936-ban, a Cantata profana hazai bemutatóján Vaszy Vikort, A Palestrina-kórus karigazgatóját magasztalják az egekig, míg Dohnányi udvarias jelzőket kap, vagy még azt sem. Néhány hét múlva Vaszy vezényelte a Cantatát s ekkor a sajtó visszamenőleg érvényteleníti udvarias jelzőit is, egyértelművé téve, mennyivel precízebb-igazabb volt a mindössze 33 éves karmester olvasata. Pedig Vaszy Viktor a félig-meddig amatőr alapon működő Székesfehérvári Zenekarnak tanította be, teljes Bartók-műsor részeként.

Tudjuk, a Filharmóniai Társaság bécsi modell szerint alakult meg 1853-ban. Ha meggondoljuk, hogy a Wiener Philharmoniker a Dohnányi-éra negyedszázada alatt mennyire nem vett tudomást arról, hogy Richard Strauss után is van zene, honfitársáról, Arnold Schoenbergéről éppúgy nem, mint Bartókról vagy Stravinskyról, azt hiszem, nem állja meg a helyét a közhiedelemben tartósan élő sztereotípiája a konzervatív Dohnányi Ernőről, a kortárs zenétől elzárkózó budapesti Filharmonikusokról.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Szerk.: Bónis Ferenc: Tóth Aladár válogatott zenekritikái. Zeneműkiadó, 1968.

Szerk.: Breuer János: Zenei írások a Nyugatban. Zeneműkiadó, 1978.

Breuer János: Kodály-kalauz. Zeneműkiadó, 1982.

Breuer János: Stravinsky első budapesti szerzői estjének kritikai fogadtatása. Magyar Zene XXIII. évf. 2. szám, 1982 június. 199-217.o.

Csuka Béla: Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában. A Filharmóniai Társaság emlékkönyve 90 éves jubileuma alkalmából. Kiadja a Filharmóniai Társaság Budapest, 1943.

[A kötet a teljesség igényével – valójában itt-ott hiányokkal – tartalmazza valamennyi, 1853-tól 1943 tavaszáig rendezett hangverseny dátumát, zeneszerzőkenti bontásban műsorát, és közreműködőit. B.J.]

Demény János: Bartók Béla művészi kibontakozásának évei. II. rész (1914–1926) – Bartók Béla pályája delelőjén (1927–1940). In: Zenetudományi Tanulmányok VII. és X. Szerk.: Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Akadémiai Kiadó, 1959, 1962.

Eöszé László: Örökségünk Kodály. Osiris kiadó, 2000.

Flórián László – Vajda János: Reinitz Béla. Zeneműkiadó, 1978.

Szerk.: Lampert Vera: Jemnitz Sándor válogatott zenekritikái. Zeneműkiadó, 1973.

Péterfi István: Fél évszázad a magyar zenei életben (válogatott zenekritikák). Zeneműkiadó, 1962.

Szerk.: Somfai László: Documenta Bartókiana 5. Akadémiai Kiadó, 1977.

Szerk.: Ujfalussy József: Dokumentumok a Magyar Tanácsköztársaság zenei életéből. Akadémiai Kiadó, 1973.

Vázasnyói Bálint: Dohnányi Ernő. Zeneműkiadó, 1971.